



Економіка України

Євген САВЕЛЬЄВ,
Віталіна КУРИЛЯК

**РЕФОРМУВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ:
НЕВІДКЛАДНІСТЬ І ПРІОРИТЕТНІСТЬ**

Резюме

Розглянуто підходи до проведення економічних реформ в Україні за часів незалежності. Показано, що вони мали половинчастий характер і створили умови для формування олігархічної економіки. У реформаторському русі домінували дві тенденції, орієнтація яких мала прозахідний або проросійський напрямок. Розвивається ідея системних змін в економіці, що одночасно повинні охопити всі політичні, юридичні, соціальні й економічні інституції, передреформою яких має стати судова. Формуються якості, які мають бути притаманні реформаторам. Реформи повинні привести до повалення олігархічної системи і забезпечити зміну напрямку експортної орієнтації країни з російського ринку на ринки Європи, Азії та Америки. Обґрунтовується ідея, відповідно до якої у центрі реформаторських ініціатив має бути система освіти і науки, які повинні стимулювати включення України в наукове лідерство, насамперед у військово-промислового комплексу, досягнення якого спроможні створити ефект ланцюгової реакції і перекинутися на інші галузі економіки.

© Євген Савельєв, Віталіна Куриляк, 2014.

Савельєв Євген, докт. екон. наук, професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Куриляк Віталіна, докт. екон. наук, професор, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Ключові слова

Реформи України, галузеві реформи, концепції реформ, інноваційна економіка.

Класифікація за JEL: P21, L50.

1. Економічні реформи в Україні: ретро

З формального погляду, усі президенти й уряди України були реформаторськими. Такими вони самі себе декларували, але не такими відходили в небуття. Можна сказати, що найбільш енергійними вони були в питаннях конституційних і законодавчих змін під себе. Особливо це стосувалося президентської гілки влади, навколо прав якої точилася політична боротьба.

За часів першого президента України Леоніда Кравчука (1991–1994) переважала тенденція до адміністративного регулювання економіки. Україна не спромоглася прийняти конституцію, яка забезпечила б створення правових основ державного устрою на велику перспективу. Не зважившись на глибокі економічні реформи, президент передав повноваження Леоніду Кучмі за умов, що Україна опинилася серед світових лідерів за дефіцитом державного бюджету та інфляції. У 1993 і 1994 році грошова маса в обігу зросла у 18 разів¹.

Понад десять років президентства Леоніда Кучми (1994–2005) мають різні оцінки з точки зору необхідності створення нового національного економічного порядку, що забезпечував би становлення й успішний розвиток нової держави. Ідеться про заміну радянської системи на механізм соціально-ринкової економіки. Доробок кучмівського десятиріччя в його головних рисах не змінився донині, тому українська криза є його наслідком. Вона є системною й зумовлює необхідність повного перезавантаження створеного за роки незалежності механізму. Політичні сили, які домінували в часи президентст-

¹ Короткова О. В. Внесок президента Кравчука у створення іміджу української держави в світі / Короткова О. В. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kafhistory.kpi.ua/attachments/article/165/31_17.pdf.

ва В. Юценка (2005–2010) і В. Януковича (2010–2014), не спромоглися трансформувати систему в бік розвитку інноваційної економіки. Мало того, команда В. Януковича, у якій усі керівні посади в Адміністрації Президента, Кабінеті Міністрів, Верховній Раді, більшості обласних адміністрацій було віддано представникам одного донецького регіону, розширила і поглибила «вузькі місця» економічної системи України.

Найбільш проблемною ланкою нового економічного порядку України стала трансформація соціалістичної системи економіки в олігархічну. В українському варіанті національне багатство було поділено головним чином між невеликою кількістю сімей, які неприродно швидко розбагатіли. Підраховано, що 200 сімей присвоїли собі 60 % національного багатства України; у руках олігархів опинилось близько 75 % активів, але надходження до державного бюджету від них становили лише 30 %². За формою становлення олігархів мало вигляд найбільшої конкурентоспроможності в мистецтві ведення бізнесу в умовах переходу до ринку. Насправді ж, вони стали найбільш впливовою частиною громади завдяки підключенню до корумпованої (хоч і демократично обраної) влади, а також шляхом створення та утримання «кишенькових» політичних партій.

З огляду на те, що фундамент української економіки, створений за часів президентства Л. Кучми, не зазнав суттєвих змін до нинішнього часу, можна стверджувати, що більшість українських проблем має свої корені в кучмівському десятилітті. Після цього вони тільки розрослися і розмножилися. Найголовнішою з них є трансформація соціалістичної системи економічного устрою в олігархічну. Відповідно процеси приватизації перетворилися на систему «службового становища для привласнення активів в особистих цілях, яке не зумовлене системою наявних формальних правил»³. Найбільш масштабною була так звана «ваучерна приватизація» (1995–1998 рр.). Проте в ході її проведення понад 19 млн акціонерів не стали реальними власниками, оскільки, беручи участь у сертифікатному аукціоні та отримуючи витяг із протоколу про його результати, вони надалі навіть не оформляли право власності на акції. Як зазначає В. Кулик, «більшість із тих, хто отримали акції і формально є власниками, часто не мають доступу ні до установчих документів, ні до достовірної інформації про те, хто є справжнім власником підприємства»⁴. Насправді механізмом селекції приватного капіталу стала корупція, що призвело до утворення фінансово-промислових груп. Вони консолідувалися

² Нечипорук Р. В руках олігархів перебуває близько 75% українських активів / Роман Нечипорук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://4vlada.com/interview/11399>.

³ Пустовіт Р.Ф. Приватизація як інституціональна умова становлення підприємництва в Україні / Р.Ф. Пустовіт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.donntu.edu.ua/fem/vip103-1/103-1_26.pdf.

⁴ Кулик В. Приватизація життя по-українськи / В. Кулик // Український журнал 7/2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/265/>

навколо регіональних центрів влади і пізніше отримали назви олігархічних груп і регіональних кланів.

За часів президентства В. Ющенка (2004–2010 рр.) у повному сенсі реформаторських реформ не вдалося здійснити, хоча і був продекларований «Український прорив». Цей період відзначився хіба що прагненнями відродження національних світоглядних цінностей та укріплення державної ідентифікації української нації. Однак через економічну кризу 2008 року і різнобічні конфлікти в середовищі представників «помаранчевої революції» у владі вони не отримали логічного завершення. Більшого успіху було досягнуто на міжнародному рівні. Україна отримала статус країни з ринковою економікою, було скасовано поправку Джексона-Вейніка, країна вступила до Світової організації торгівлі. Проте через відсутність реформ у середині країни відбулося послаблення державних і політичних інституцій, чим скористалася олігархія, яка набула нових ознак клановості та сформувала державно-олігархічну модель політико-економічного устрою країни.

Президентство В. Януковича, який, змінивши В. Ющенка у 2010 році, у лютому 2014 р. втік з країни, починалося з проголошення програми «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»⁵. Однак вона не давала чіткої відповіді на питання щодо моделі заможного суспільства в українському варіанті. Нині стало зрозумілим, що і не могла дати, адже самого президента і команду, яка привела його до влади, таке завдання не дуже обходило. Відразу з приходом до влади В. Янукович змінив конституцію, узурпував владу, розвинув авторитаристські тенденції, розпочав формування сімейно-кланових утворень і державно-олігархічного капіталізму. У цих умовах зацікавленість у модернізаційних процесах мали лише великий капітал і вища бюрократія, що, зрештою, не дало жодного просування в реформах і закінчилося другим Майданом, або Революцією гідності.

Олігархізація української економіки затримала розвиток і проведення реформ. Окремі спроби їх започаткування мали половинчастий характер і не приводили до проголошеного результату. Це знайшло своє виявлення в тому, що країна до теперішнього часу не досягла рівня ВВП 1990 року, який є базовим для статистичних порівнянь часів незалежності (табл. 1). Разом з тим, як зазначив президент П. Порошенко у виступі на прес-конференції «Стратегія 2020», «Тільки реформи здатні задовольнити революційні очікування українських громадян, активної, пасіонарної частини нашого суспільства. Альтернатива – потужний протест. Тільки реформи дадуть відповідь на вимоги потенційних міжнародних інвесторів. Альтернатива – залишитися наодинці з Росією. Реформи – це не лише шлях до сталого розвитку. Від них

⁵ Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010–2014 роки / Комітет з економічних реформ при Президентові України. – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

залежить саме наше існування. Тому я сказав на початку, що зараз питання полягає саме в тому, «бути чи не бути» Україні. І я впевнений: звичайно, що бути. І для того, щоб бути, нам треба зламати неофеодальну політико-економічну модель. Демонтувати механізм, що збагачує невелике коло олігархів та корумпованої бюрократії, які фактично приватизували державу і потрошать її, наче м'ясник коров'ячу тушу»⁶.

Таблиця 1

Індекси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту України у відсотках до 1990 року

Роки	Індекси	Роки	Індекси
1990	100	2005	62,7
1995	47,8	2006	67,5
2000	43,2	2007	72,6
2001	47,2	2008	74,2
2002	48,7	2009	63,3
2003	54,4	2010	65,8
2004	61,0	2011	69,3

2. Постреволюційні концепції реформ

Після Революції гідності, тобто після втечі з України экс-президента В. Януковича, в Україні загострилася проблема проведення реформ. Якщо до цього в реформаторстві домінували два альтернативні напрями, що пов'язували майбутнє України із західними або східними цінностями, то нині орієнтація на вектор, який представляють країни Митного союзу, не обговорюється. Тим більше, що торгівлю з ними за важливими позиціями експорту України Росія блокує. Та й практика не підтверджує песимістичні прогнози російських політиків та економістів про негативні наслідки для української економіки розвитку європейської інтеграції. Достатньо сказати, що в травні-червні 2014 року експорт українських товарів в Європейський Союз зріс на

⁶ Порошенко П. Виступ Президента України на прес-конференції «Стратегія-2020» / П. Порошенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/news/31291.html>.

25 %, порівняно з аналогічним періодом минулого року⁷. Системно стратегія українських реформ, за визначенням Президента України П. Порошенка, зводиться до того, щоб «досягти європейських стандартів життя і підготуватися до того, аби двадцятого року подати заявку на членство в Європейському Союзі»⁸.

Ідеї реформування економіки України, які висуває Президент України, полягають у тому, що реформи мають бути системними, і повинні одночасно стосуватися одразу всіх політичних, економічних і соціальних інституцій. Відповідно нині готується понад 60 реформ та спеціальних програм, які має бути запущено практично одночасно. Вони мають вісім пріоритетів: антикорупційна реформа, яка повинна забезпечити оновлення влади і бюрократичного апарату; судова реформа й реформа правоохоронних органів; децентралізація та реформа державного управління; податкова реформа; дерегуляція та розвиток підприємництва; реформа системи безпеки й оборони. Вони доповнюються спеціальними програмами нагального значення – зменшення енергозалежності країни та подальшої популяризації України у світі. При цьому, попри системність і одночасність проведення реформ, головною, свого роду «передреформою», вважається судова реформа. Адже суть усіх змін у суспільстві полягає в тому, щоб замість поганих, нечесних і нерівних правил гри створити хороші, чесні та справедливі, для чого потрібна неупереджена інституція з безпристрасного нагляду за їхнім дотриманням.

Оголошення плану реформ, попри його рамковість, дає підстави як для оптимізму, так і для песимістичних оцінок. Власне кажучи, Україна перебуває в ситуації системної кризи, з якої можна виходити лише шляхом здійснення системних змін. І тому потрібна системна реформа, у якій не буде місця напівзаходам. З іншого боку, постає питання: чи під силу країні в умовах, нехай і гібридної, але війни радикально змінити весь базис країни – політичний, економічний, соціальний? Мало того, труднощі ще більш зростають, якщо врахувати, що потрібно буде розвернути на 180 градусів більшість напрямків багаторічного розвитку. Ось деякі з них: політика багатовекторності; політика нейтралітету й обміну ядерного статусу на безпеку під зобов'язання держав-гарантів; багаторічне нехтування розвитком збройних сил і орієнтація військово-виробничого комплексу лише на світовий ринок; управління державним і муніципальними бюджетами поза контролем українських громадян; політичне структурування на умовах фінансового утримування олігархів; надання державних преференцій олігархам; відсутність інформаційного

⁷ Итоги дня, 25 сентября: пресс-конференция Порошенко, выступление Яценюка, внеблоковый статус и многое другое // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/politics/pnews/itogi-dnya-25-sentyabrya-press-konferenciya-poroshenko-vystuplenie-yacenyuka-vneblokovyj-status-i-mnogoe-drugoe-555326.html>

⁸ Порошенко П. Виступ Президента України на прес-конференції «Стратегія-2020» / П. Порошенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/news/31291.html>.

суверенітету; відсутність соціальної політики добробуту; зомбування російськими ЗМІ населення певних територій; нехтування політикою формування політичної нації⁹.

Для системного, негайного й одночасного проведення реформ потрібна низка умов. Досвід постсоціалістичних країн дає змогу деякі з них сформулювати. Насамперед, вони пов'язані з людським фактором. Можна погодитися з Кахою Бендукідзе, що «для здійснення реформи достатньо трьох людей: один має бути готовий садити всіх, хто краде, другий має бути готовий знищувати усі регуляції і перешкоди для бізнесу, не думаючи про наслідки для своєї кар'єри, і третій – політично прикривати двох перших. Якщо ви знаєте, хто ці три особи – усе добре, якщо ні – усе погано. Також дуже важливо, щоб ці люди розуміли, що вони приходять лише на певний час і що їх будуть ненавидіти»¹⁰.

Близькі до цієї точки зору поради колишнього міністра фінансів і віцепрем'єр-міністра Словаччини Івана Міклоша. Він зазначає, що «для швидкого зростання вам потрібне бачення, воля і мужність, а також лідери, які мають ці якості. Бо саме такі лідери мають втілювати реформи попри те, що вони є складними, і попри весь спротив цим реформам. Але зараз у вас є ще одне вікно можливостей, коли реформи можна здійснити трохи менш болісно і за більшої підтримки населення. Крім того, для нас певним якорем була перспектива приєднання до ЄС. Тобто, мій рецепт – реформи та інтеграція, і технічний бік цих речей добре відомий. І ще – на цьому шляху ніколи не довіряйте популістам. Пам'ятайте, що останні події в Україні показали всій Європі, що у вас є воля і бажання стати частиною Європи. Звісно, для цього існують певні умови, але їхнє виконання передусім потрібне вам самим»¹¹.

Лідери з якостями, про які говорить І. Міклош, скрізь і завжди в дефіциті. Коротше кажучи, є чимало людей із високими моральними якостями, яким бракує професіоналізму, і навпаки. Ще важче знайти політиків, які готові стати політичними камікадзе і провести орієнтовані на економічне диво реформи, не думаючи про продовження терміну свого перебування при владі. І все ж такі лідери в українському суспільстві є, їх лише потрібно покликати у владу на заздалегідь визначених умовах.

⁹ З цього питання див.: Дацюк С. Україна з позицій дійсного стратегування / Сергій Дацюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/542535aa2a65b/view_print/

¹⁰ Зануда А. Поради камікадзе: як, кому і коли провести реформи в Україні / Анастасія Зануда // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2014/03/140314_reforms_advice_ukraine_az.

¹¹ Зануда А. Поради камікадзе: як, кому і коли провести реформи в Україні / Анастасія Зануда // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2014/03/140314_reforms_advice_ukraine_az.

3. Реформи як умова перемоги на всіх фронтах

Обрання складу Верховної ради України 26 жовтня 2014 року привело у владу чимало нових політиків, готових безкорисливо очолити рух реформаторів. Їм часто бракує глибоких знань економічної науки і зарубіжного досвіду проведення радикальних реформ, особливо в нових індустріальних країнах, розуміння українських особливостей, успадкованих від минулого і сформованих поточними умовами.

Нині таких людей на політичному небосхилі України не видно, хіба що вони виявляться після обрання нової Верховної Ради 30 жовтня 2014 року. Ідеться про політичних камікадзе, згідних дбати про реформи, що здатні в майбутньому забезпечити досягнення економічного дива країни, не дбаючи про утримання місця у владі. Нові реформатори мають бути добре обізнані в іноземному досвіді, особливо нових індустріальних країн, і розуміти українські особливості, що успадковані від минулого і склалися в поточних умовах. Нині, як ніколи, громадськість може позитивно сприйняти вимоги щодо зміни самих себе. Тому треба проголосити боротьбу з одвічною звичкою бачити недоліки повсюди і відповідно вимагати змін від усіх, але продовжувати залишатися самому незмінним¹².

Політичні лідери Революції Гідності розуміють, що серед головних перешкод для реформ є олігархічна система. Попри велику кількість запланованих реформ, повалення олігархічної системи лише заплановано. Проте не визначено, як її подолати там, де вона не приведе до розвитку, або спонукати на включення в нову модель у тих випадках, коли недоцільно руйнувати все «до основанья»¹³. Приборкання олігархічної системи, позбавлення її гальмівних складових потребує послідовного використання конкурентного законодав-

¹² Варто навести також думку О. Савченка: «Так сталося, що влада в 2014–2015 роках належатиме команді Порошенка – Яценюка. Скажу прямо: в тому складі «реформаторів», який ми бачимо зараз, ні про які реформи не може бути навіть думки! Цю команду треба, по-перше, очистити від п'ятої колони, крадіїв і дурнів, та посилити фахівцями. По-друге, надати президенту та прем'єр-міністру України імунітету від кримінального переслідування протягом п'яти років після відставки, а також гарантувати захист їхніх майнових прав, які вони задекларували. Для цього необхідно ухвалити відповідний закон». (Савченко О. Війна й економічні реформи в Україні / Олександр Савченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.ua/ua/opinions/1379830-vijna-j-ekonomichni-reformi-v-ukrayini>).

¹³ Интернационал (русская версия в переводе А. Я. Коца). – [Електронний ресурс] – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB_\(%D0%B3%D0%B8%D0%BC%D0%BD\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BD%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB_(%D0%B3%D0%B8%D0%BC%D0%BD)).

ства замість компенсації її упущень через бюджетні механізми. При цьому має бути знайдено і відпрацьовано механізми, які забезпечують соціальний захист працівників великих підприємств, що банкрутують. Цілком можливо, що новим лідерам також бракує мотивації та часу для всебічної самоосвіти. Одночасно є важливою розробка інформаційної системи позбавлення опонентів реформаторів використання популізму як гальма розвитку.

Радикальні та всеохопні реформи для України – це не лише шлях прискорення соціально-економічного розвитку. Вони є найкращим методом зупинення війни мирними засобами. Адже гібридна війна має у своїй основі не військові, а інформаційні засоби. Військові лише пожинають успіхи пропаганди і закріплюють їх силовими методами. Не випадково, за планом Путіна Україна вже на 2015 році матиме до 100 млрд доларів дефіцит платіжного балансу, що означатиме дефолт. Такі розрахунки ставлять під сумнів оцінки МВФ щодо достатності 18-20 млрд дол. США для виходу України з кризи і надсилаються західній громадськості з тим, щоб підірвати підтримку прагнень України щодо європейської інтеграції. Насправді гібридна війна і конфлікт на Донбасі призвів до збільшення потреби у фінансовій допомозі. Як зазначив міністр закордонних справ України Д. Климкін в інтерв'ю німецької газети *Wirtschaftswoche*, вона значно перевищує суму 30 мільярдів дол. США¹⁴.

Особлива роль у розробці та реалізації реформ в Україні має належати впливу зовнішніх чинників на економіку, зокрема російську. Росія вже давно в зовнішній економічній політиці проводить заходи, спрямовані на послаблення української економіки. Ця антиукраїнська лінія збільшується зі зростанням масштабності української модернізації. Є дуже мало сумнівів, що Путін не робитиме все можливе, у тому числі й таке, що суперечить міжнародному праву, для банкрутства України. З огляду на це, песимістичний сценарій має виходити з наближеного до нуля зовнішньоторговельного обороту з Російською Федерацією, особливо в плані експорту.

Арсенал методів підриву української економіки північним сусідом уже вироблений та вдосконалюється. До них належить знищення підприємств та інфраструктури Донбасу; енергетичний тиск; товарні війни (молочна, м'ясна, цукрова, трубна тощо). Україна, зі свого боку, змушена застосовувати санкції, особливо в експорті продукції військово-промислового комплексу та подвійного призначення. Тому нову економічну політику країни потрібно буде переорієнтувати на євроатлантичні, азійські та африканські ринки. Таку орієнтацію слід застосовувати й за умови збереження експорту певних видів товарів і послуг з України до РФ. Останній слід розглядати як тимчасовий і шукати для нього нові ринки. За таких обставин найголовнішим для України є прискорений перехід до європейських технічних регламентів, а також вихід на ринки розвинутих країн.

¹⁴ Климкін: Україні не вистачить 30 млрд доларів допомоги. 18.10.2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/10/18/7041219/>

«Вузьким місцем» в українському реформаторському русі є «зацикленість» на проблемах, що лежать на поверхні. Так, ініціативу громадських організацій, експертів та журналістів «Реанімаційний пакет реформ» обмежено в економічній сфері законами про місцеве самоврядування і державні закупівлі. Серед інших вимог до Верховної Ради – ухвалення законів про судову, правоохоронних органів, адміністративну, антикорупційну та виборчу реформи. Також обговорюється необхідність визнання Римського статуту та юрисдикції міжнародного кримінального права, запровадження європейської системи безпеки харчових продуктів, захист персональних даних тощо.

Не можна не погодитися, що всі ці закони є необхідними для розбудови держави в Україні як нової незалежної країни. І все-таки всі амбіції реформаторів можуть бути марними, якщо не визначити основні реформи, на які мають «працювати» інші модернізаційні заходи. При цьому методологічно доцільно виходити з того, що основним напрямком розвитку сучасної економіки є її переростання в інноваційну або, що практично те ж саме, в економіку знань. З цієї точки зору слід розробляти загальнонаціональну стратегію, тому що тривале зростання неможливе без принципово нових ідей і технологій, а без них – утворення високорозвинутої конкурентоспроможної держави.

Отже, у передвиборчій концепції реформ блоку П. Порошенка вимагає обговорення й уточнення теза про те, що головною є судова реформа¹⁵. В умовах України вона справді має вирішальне значення для розбудови держави в усіх сферах і на всіх рівнях. Доки не буде забезпечено доступного, прозорого і справедливого правосуддя, неможливе і безпечне функціонування економічної системи. Символічним у цьому відношенні видається напутне висловлення президента під час представлення генерального прокурора у Верховній Раді України 19 червня 2014 року: «Роль генпрокуратури в боротьбі з корупцією має першорядне значення. Ми зобов'язані негайно почати боротьбу з корупцією... Як напучування і символічне побажання – моя улюблена цитата автора сингапурського дива Лі Куан Ю: «Як почати боротьбу з корупцією? Почніть з те, що потрібно посадити трьох своїх друзів. Ви точно знаєте, за що, вони знають, за що, і народ вам повірить»¹⁶.

Для всіх, хто знайомий з українською системою судочинства, немає сумніву, що судову реформу потрібно розпочати якомога швидше і якнайшвидше завершити. Саме такий контекст закладається в проект реформ, адже президент вважає, що «судову реформу можна вважати свого роду «передреформою», як і зміни у сфері управління»¹⁷. Зміни в судову систему,

¹⁵ Порошенко П. Виступ Президента України на прес-конференції «Стратегія-2020» / П. Порошенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/news/31291.html>

¹⁶ Рада назначила Ярему генпрокурором. Порошенко заявив о «черном дне» для преступности // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/politika/kadrove-naznacheniya-v-rade-vystuplenie-poroshenko-i-yarema-genprokuror-282799.html>.

¹⁷ Порошенко П. Виступ Президента України на прес-конференції «Стратегія-2020» / П. Порошенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://president.gov.ua/news/31291.html>.

певною мірою, вносять деякі нові закони. Серед них – «Про очищення влади» від 25 вересня 2014 року, згідно з яким люстрації підлягають члени Вищої ради юстиції, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів. І все ж законодавство про системну реформу судової системи ще має бути розроблено і прийнято найближчим часом. У даний час створено консультативно-дорадчий орган при Президенті України – Раду з питань судової реформи¹⁸. Головним завданням цього органу є напрацювання узгоджених пропозицій стосовно розробки та реалізації судової системи і судочинства, інших суміжних правових інституцій. Указом встановлено термін подання стратегії на затвердження – три місяці після завершення формування персонального складу Ради.

В економічній сфері процес реформування має бути підпорядковано завданням формування інноваційної економіки. У цій галузі основною повинна бути модернізація системи освіти й науки. На цій основі на виході всіх економічних реформ має бути отримано конкурентоспроможні галузі економіки й утвердження в Україні суспільства сучасної цивілізації.

Реформування системи освіти і науки – це та сфера, яку не може бути відкладено, незважаючи на системну кризу, у якій перебуває українська держава. Адже особливістю поточної ситуації в Україні є те, що її освітній і науковий потенціал перебуває, образно кажучи, на краю прірви. Уже відходить в історію позиціонування України як однієї з колишніх республік Радянського Союзу з доволі високим інтелектуальним рівнем і традиціями в галузі прикладної та галузевої науки, які поки що зберігаються. За наявними оцінками, сформований в Україні науковий потенціал залишатиметься актуальним ще протягом 7–10 років¹⁹. Це означає, що припинення розвитку вітчизняної науки загрожуватиме перетворенням країни на наукову пустелю, у якій неможливо створити конкурентоспроможну продукцію для тиражування у виробництві та послугах.

Слід зазначити, що реформи в системі освіти і науки уже розпочато ухваленням Верховною Радою України з 1 червня 2014 р. Закону «Про вищу освіту». Готуються нові закони, які повинні регулювати інші області освітньої та наукової діяльності. Однак законодавчі напрацювання орієнтовано переважно на внутрішню організацію цих інституцій. Тим не менш, вони не створюють механізм лідерства науково-освітньої сфери в розвитку економіки та суспільства загалом. Автори проектів реформ виходять з того, що зближення українського законодавства з європейським уже саме по собі забезпечить вирівнювання в науково-технічному розвитку з країнами-лідерами. Однак варто мати на увазі, що прогресивні закони є важливою, але не єдиною умовою прогресу.

¹⁸ Указ Президента України № 812/2014 О Совете по вопросам судебной реформы от 16 октября 2014 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/18258.html>

¹⁹ Геєць В. М. Інноваційні перспективи України // В. П. Геєць, В. П. Семиноженко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.semynozhenko.net/content/files/innov.pdf>.

Для того щоб реформаторські закони дали очікуваний ефект, потрібно інтегрувати в систему освіти та науки весь економічний механізм. Наука, освіта і виробництво мають стати єдиним цілим, у якому пріоритет належить першим двом складникам. У зв'язку з цим проведення реформ має починатися з відмови від усталеної практики фінансування науки й освіти за залишковим принципом. Потрібно надати право на вступ до вищих навчальних закладів усім випускникам загальноосвітніх навчальних закладів, а відсів робити за результатами регіональних або міжрегіональних екзаменів з нормативних дисциплін перших двох семестрів, функцію проведення яких можна покласти на нове Національне агентство з контролю якості освіти. Доцільно законодавчо розподілити функції підприємця і керівника, установивши для останнього умовою обіймання посади наявність спеціальної освіти. Також необхідно розробляти на державному рівні програми глобального науково-технічного лідерства з відповідним фінансовим забезпеченням і тендерами на їх виконання.

Прийняття за вихідну точку реформування економіки освіти і науки не означає, що Україна повинна включитися в змагання за наукове лідерство в усіх галузях знань. Має бути здійснено моніторинг наукових шкіл та визначено структурну політику в економічній сфері. Хоча в умовах ведення Росією гібридної війни проти України до пріоритетів потрібно включати військово-промисловий комплекс. Саме від нього варто очікувати перших вагомих прикладних результатів нової економічної політики. Вони отримають своє вираження у формуванні сучасних збройних сил, які мають у своєму розпорядженні в протистоянні з Росією конкурентоспроможну техніку та важке озброєння.

Розвиток військово-промислового комплексу не обмежиться лише підвищенням боєготовності української армії. Він матиме ефект ланцюгової реакції. За оцінкою керівництва Запорізького машинобудівного заводу «Мотор Січ», інвестиції в оборонну промисловість приносять величезні дивіденди²⁰. Для цього потрібно одночасно з впровадження науково-технічних розробок у ВПК або відразу ж після цього адаптувати їх до потреб виробництва персонального і загальнопромислового споживання.

Розвиток ВПК України відкриває додаткові можливості для збільшення експорту бойової техніки та важкого озброєння, що дасть змогу компенсувати згортання торгівлі з Росією за цією позицією. У 2013 р. Україна, за даними Стокгольмського інституту дослідження проблем миру, посіла 10 місце в списку найбільших експортерів озброєнь і військової техніки. Експорт військової техніки становив 589 млн доларів США. Це набагато менше від російського, який становить 8,3 млрд доларів. Однак слід зазначити, що істотна частина реалізовуваної на світовому ринку російської зброї комплектується українськими складниками, які можуть утворити основу для організації výro-

²⁰ Нужен ли Украине военно-промышленный комплекс // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ak-inzt.net/weapons/628-article8668>.

бництва кінцевої продукції в Україні²¹. Це свідчить про ті резерви, які повинна використовувати Україна для збільшення експортного потенціалу вітчизняного ВПК. А він є великим. Адже в списку покупців українського озброєння – країни з великими і добре обладнаними арміями. Серед них США, Росія, Китай, Німеччина, Великобританія, Австрія, Польща, Канада, Чехія, Італія, Нігерія, Чад, Туреччина та ін.

Про експортні можливості військово-промислового комплексу України свідчить і номенклатура продукції, реалізовуваної на зовнішньому ринку. У 2013 році наша країна експортувала пускові ракетні установки та ракети до них; бойові танки Т-72; бронетранспортери БТР-3Е1/М2/РК, 34 БТР-4/К; гелікоптери Мі-8Т; штурмовики Су-25; гаубиці 2С1 «Гвоздика» і Д30; бойові машини піхоти БМП-1; малі десантні кораблі на повітряній подушці 958 «Бізон»; стрілецьку зброю²². За даними газети Washington Post, українські підприємства поставляють коробки передач для суднових двигунів і українські системи тримають на орбіті російські супутники. В Україні здійснено конструкторські розробки для найпотужнішої російської міжконтинентальної балістичної ракети СС-18 «Сатана»²³. Науково-технічний потенціал України дає змогу виготовляти високоточні ракетні системи середнього та малого радіуса дії, які використовують новітні неядерні бойові складники, зокрема термобаричні (вакуумні) боєприпаси. Їхня потужність прирівнюється до міні-ядерної зброї, а використання не є порушенням міжнародних угод.

Варто зазначити, що військово-промисловий комплекс України має сприятливі традиції з виробництва техніки, яка може успішно конкурувати зі своїми аналогами на світовому ринку. На момент розпаду Радянського Союзу він складався з 750 підприємств із 1,5 млн працівників. Оборонні замовлення виконували 140 науково-технічних і науково-виробничих організацій. У даний час лише до складу концерну «Укроборонпром», який є багатопрофільним об'єднанням підприємств різних галузей оборонної промисловості України, входить 134 підприємства²⁴. Вони забезпечують проектування, виробництво, реалізацію, ремонт, модернізацію та утилізацію бойової техніки та боєприпасів, а також беруть участь у військово-технічному співробітництві з іноземними державами.

²¹ Україна розкрила дані про експорт озброєнь // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/~329732>.

²² Выборка сделана по информации: Украина розкрила дані про експорт озброєнь // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~329732>.

²³ Хотин Р. Росіяни зрозуміють, що Путін насправді є лазером і бандитом (світова преса) / Ростислав Хотин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/inozmi/svoboda/2014/08/20/7035306/>

²⁴ Вікіпедія. Держаний концерн «Укроборонпром». [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8.

Розробляючи програми проведення радикальної економічної реформи, варто виходити з того, що Україна протягом усіх років незалежності була й усе ще залишається країною, економіку якої орієнтовано на експорт. Бізнес-стратегія на збільшення доходів через канали політичної ренти шляхом здійснення впливу на урядові структури й об'єднання з ними, яку реалізують олігархи, призвела до падіння конкурентоспроможності окремих галузей. Це особливо стосується металургійної промисловості, частка якої в експорті України в 2008 році становила 41,4 %, а у 2013 році знизилася до 27,7 %²⁵. За нових умов доцільно формувати стратегію на збільшення в експорті галузей, у яких Україна має конкурентні переваги і достатні можливості для збільшення обсягів продажу на світовому ринку.

Світова кон'юнктура сприятливо складається для підвищення ролі аграрного сектору в структурній політиці України. До 2030 року попит на продовольство зросте на 30–40 %²⁶. Для збільшення своєї частки на світовому сільськогосподарському ринку Україна має один з найбільших районів земель сільськогосподарського призначення після Аргентини, Мексики, Китаю, США, Канади та Росії. У 2012 році вона посідала п'яте місце у світі з виробництва зернових та зернобобових культур після Сполучених Штатів, Китаю, Канади та Росії. Україна – попереду всіх країн у світі з вирощування картоплі²⁷. Зміцнення позицій українських експортерів на ринку агропромислової продукції потребує розробки відповідного економічного механізму сприяння і мотивації збільшення як обсягів вирощування сільськогосподарських культур, так і виробництва готових продуктів харчування.

Таким чином, реформування економіки України як експортоорієнтованої передбачає виділення пріоритетних галузей. Їх розвитку слід сприяти на ідеях інноваційної економіки. У сучасних геополітичних та гео економічних умовах для нинішньої економіки є сенс зосередитись на таких галузях, як освіта і наука, військово-промисловий та агропромисловий комплекси.

Стаття надійшла до редакції 24 жовтня 2014 р.

²⁵ Внешняя торговля Украины. Статистический сборник. – Киев: Государственная служба статистики Украины, 2013 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

²⁶ Див.: Новий світовий економічний порядок і виклики для України : моногр. / В. Козюк, А. Крисоватий, Є. Савельєв [та ін.] ; за наук. ред. проф. А. Крисоватого і Є. Савельєва. – Тернопіль, ТНЕУ, 2014. – С. 411.

²⁷ Сельское хозяйство Украины. Статистический сборник. Киев: – Государственная служба статистики Украины, 2013.// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>